

אם אדם חטא, בהמה במה חטאה

וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים (בראשית ז כג)
 ויזכר אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתבה (בראשית ח א)
 צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה אדם ובהמה תושיע ה' (תהילים לו ז)

מסכת סנהדרין קח ע"א

"וימח את כל היקום אשר על פני האדמה". אם אדם חטא, בהמה מה חטאה?¹ - תנא משום רבי יהושע בן קרח: משל לאדם שעשה חופה לבנו, והתקין מכל מיני סעודה. לימים מת בנו, עמד ובלבל [ופזר] את חופתו. אמר, כלום עשיתי אלא בשביל בני, עכשיו שמת - חופה למה לי? אף הקב"ה אמר: כלום בראתי בהמה וחיה אלא בשביל אדם, עכשיו שאדם חוטא - בהמה וחיה למה לי?²

תנחומא (בובר) פרשת נח סימן יא

"ויזכר אלהים את נח". אם לנח נזכר למה לחיה ולבהמה? אלא יתברך שמו של הקב"ה שאינו מקפח שכר כל בריה, אפילו עכבר היה משמר משפחתו, ולא נתערב במין אחר, כדי ליטול שכר. וכל אנשי דור המבול ערבבו משפחותיהם, שנאמר: "וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה". לפיכך, כשם שפרע מן האדם שחטאו, כך פרע מן הבהמה והחיה והעוף... וכל כך למה? ללמדך שאף הם ערבבו משפחותיהם, והיו הולכין על מין שאינו שלהן, כל מין ומין על מין שאינו שלו.³ וקרא הקב"ה לנח ויאמר לו: בחר לך בהמה וחיה ועוף [מאותן] שלא ערבבו את משפחותיהן, שנאמר: "מכל הבהמה הטהורה" (בראשית ז ב) - טהורה כשם שנבראת. וכיון שיצאו מן התיבה העיד עליהן הקב"ה שלא ערבבו משפחותם. שנאמר: "למשפחותיהם יצאו" (שם ח יט). לפיכך נזכר להם הקב"ה עם נח, שנאמר: "ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתיבה".⁴

בראשית רבה פרשת בראשית, פרשה כח סימן ו

"אָמַחָה אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בְּרָאֲתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ וְעַד־עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נִחְמַתִּי כִּי עָשִׂיתֶם" (בראשית ז ו) - רבי יודן ורבי פנחס. רבי יודן אמר: משל למלך שמסר את בנו לפדגוג, והוציאו לתרבות רעה.⁵ כעס המלך על בנו והרגו. אמר המלך: כלום הוציא את בני לתרבות רעה אלא זה, בני אָבֵד הוא וזה קיים?⁶ לפיכך: "מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים". רבי פנחס אמר: משל למלך שהיה משיא את בנו ועשה לו חופה: סייקה וכיירה וציירה. כעס המלך על בנו והרגו. מה עשה? נכנס לתוך החופה התחיל לשבר את הקנקנים

¹ השווה עם מסכת סנהדרין פרק ז משנה ד: "... הבא על הזכור ועל הבהמה ... אם אדם חטא בהמה מה חטאת? אלא לפי שבאת לאדם תקלה על ידה לפיכך אמר הכתוב תסקל. דבר אחר שלא תהא בהמה עוברת בשוק ויאמרו זו היא שנסקל פלוני על ידה". מה באמת התשובה? מדוע הבהמה נסקלת? רק בעטיו של האדם? שים לב להבדל הדק בין שתי התשובות. בראשונה, יש לבהמה מעורבות כל שהיא גם אם פעוטה. בשנייה, אין לבהמה שום חלק בחטאו של האדם והיא מוקרבת על כבודו של האדם. מעין שתי תשובות אלה נראה גם להלן בנושא המבול.

² תשובה לכאורה פשוטה: האדם הוא מרכז הבריאה. ללא האדם אין טעם בשאר יצורי העולם. האדם הוא זה שנותן לבעלי החיים את שמותם (בראשית רבה יז ד). החיה נבראה לשמש את האדם והאדם לשמש את הבורא: "והלוא לא נבראו אלא לשמשני, ואני נבראתי לשמש את קוני" (קידושין פב ע"א).

³ תשובה שניה: גם הבהמה חטאה. ובמקבילה בתנחומא הרגיל בפרשתנו סימן ה: "לפי שדור המבול השחית כל בשר את דרכו על הארץ כתיב בהן. שהרביעו בהמה על חיה וחיה על בהמה והכל על אדם ואדם על הכל ... ומנין שממעשה בראשית נצתו (נצטוו) הבהמות והחיות והעופות ורמש שלא להידבק עם שאינו מינו? דכתיב: ויעש אלהים את חית הארץ למינה. אמר להן הקב"ה כל מין ומין ידבק במינו ושאין מינו אסור". וכן הוא בקצרה בסנהדרין קח ע"א. וראה גם ספר החינוך מצוה רמט (כלאי בהמה): "ובהיות יודע אלהים כי כל אשר עשה הוא מכוון בשלימות לענינו שהוא צריך בעולמו, צוה לכל מין ומין להיות עושה פירותיו למינהו, כמו שכתוב בסדר בראשית, ולא יתערבו המינין פן יחסר שלימותן ולא יצוה עליהן ברכתו". אפשר שגם לפי שיטה זו עדיין האדם הוא האשם, הוא שהרביע מין בשאינו מינו. הוא זה שהתחיל בעבירה (ראה ספרי במדבר פיסקא יח: "וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם ועד בהמה - מי שהתחיל בעבירה ממנו התחיל הפורענות"). אבל בכל מקרה, לעולם החי שאינו שומר על מינו וסיווגיו (על ייעודו), אין זכות קיום.

⁴ אלה שנצלו בתיבה, בין האדם ובין החיה, היו אלה שידעו לשמור על מינם. העכבר שהיה משמר משמרתו. ומין הדגים שלא נפגע כלל (רש"י ז כב). מה באמת מיוחד בדגים? "וידגו לרוב בקרב הארץ". עקיבא ופפוס על מקום חיות הדגים. המאיר עינינו יבורך. לעומתם ראה אלה שגם בתיבה קלקלו, סנהדרין דף קח עמוד ב: "תנו רבנן: שלושה שמשו בתיבה, וכולם לקו: כלב, ועורב, וחם. כלב - נקשר, עורב - רק, חם - לקה בעורו".

⁵ הפדגוג מעל בתפקידו והוציא את הבן לתרבות רעה.

⁶ במחשבה שנייה המלך מבין שגם אם הבן חטא והיה ראוי לעונש, הפדגוג הוא שמעל בתפקידו ואיך לא ייענש אף הוא?

ומפקיע בַּחֲצֵאוֹת ומקרע בכיליות.⁷ אמר המלך: כלום עשיתי זו אלא בשביל בני, בני אבד וזו קיימת? לפיכך: "מאדם ועד בהמה ועד עוף השמים". זהו שכתוב: "אָסַף אֶדָם וּבְהֵמָה אָסַף עוֹף־הַשָּׁמַיִם וּדְגַי הַיָּם וְהַמְּכַשְׁלוֹת אֶת־הַרְשָׁעִים וְהַכְרַתִּי אֶת־הָאָדָם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה נְאֻם־יְהוָה" (צפניה א ג).⁸ "והמכשלות את הרשעים" - הם הכשילו את הרשעים. שהיה צד עוף ואומר לו: לך והשתמן ובוא. והוא הולך ומשתמן ובא.⁹

מדרש תנחומא (בובר) פרשת מצורע סימן יב

"כִּי תִבְאוּ אֶל־אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לְכֶם לְאֶחְזָה וְנִתְתִּי נֶגַע צָרַעַת בְּבֵית אֶרֶץ אֶחְזָתְכֶם" (ויקרא יד לד)¹⁰ - מה חטאת הארץ שלוקה? אלא בעון בני אדם הארץ לוקה, שנאמר: "אֶרֶץ פְּרִי לְמַלְחָה מְרַעַת לְשָׁבִי בָהּ" (תהלים קז לד). מפני מה היסורין באין לעולם? מפני הבריות שיראו ויסתכלו ויאמרו: מי שחטא הוא לוקה, ומי שלא חטא אינו לוקה. ולמה העצים והאבנים והכתלים לוקין? כדי שיראו הבעלים ויעשו תשובה.¹¹

ילקוט שמעוני תהלים רמז תשכ

אמר הקב"ה: קנא, שאלמלא הקנאה אין העולם עומד, אין אדם נוטע כרם, אין אדם נושא אשה ואין אדם בונה בית. אלמלא שקנא אברהם לא היה קונה שמים וארץ. אימתי קנא? כשאמר למלכי צדק: כיצד יצאתם מן התיבה? אמר לו: בצדקה שעשינו שם. אמר לו: ומה צדקה עשיתם בתיבה? וכי עניינים היו שם? והלא לא היו שם אלא נח ובניו, ועם מי הייתם עושין צדקה? אמר לו: עם הבהמה וחיה ועוף. לא היינו ישנים אלא נותנין היינו לפני זה ולפני זה. אותה שעה אמר אברהם: ומה אלו, אילולי שעשו צדקה עם בהמה וחיה ועוף לא היו יוצאין, וכיון שעשו צדקה יצאו, אני אם אעשה בבני אדם שהם בצלמו של הקב"ה על אחת כמה וכמה. אותה שעה: "ויטע אשל בבאר שבע" - "אכילה" שתיה "לויה".¹²

בראשית רבה לג א

"ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה וגו'". כתוב: "צדקתך כהררי אל משפטך תהום רבה אדם ובהמה תושיע ה'". ... אלכסנדרוס מוקדן הלך אצל מלך קציא לאחורי הרי חשך, ושלח לו. יצא לו (מלך קציא) טעון לחם של זהב בתוך קערה של זהב. אמר לו (אלכסנדרוס מלך קציא): לממונך אני צריך?! אמר לו: ולא היה לך מה לאכול בארץ שבאת לכאן? א"ל: לא באתי [לשם ממון], אלא רוצה אני לדעת איך אתם דנים. יום אחד ישב אצלו, בא

⁷ חיצאות הם מחיצות החופה וכיליות הם וילונות, אולי החופה עצמה, כמו כילה שמעל המיטה. ויש שמגיהים פה ביליות.
⁸ פה מונה הנביא צפניה גם את דגי המים, כפי שלמשל קרה במכת הדם במצרים. לפיכך, השימוש בפסוק למבול הוא קצת בעייתית.
⁹ הצייד היה אומר לעוף שצד שילך וישמין והוא עשה זאת. ההשחתה של היקום הייתה בכך שנשמע לציווי האדם? העוף אשם? כך או כך, גם מדרש זה מתעמת עם השאלה המוסרית של המבול: מדוע נחרב העולם כולו? אם האדם חטא וראוי לכליון, מה חטאו בעלי החיים? מה חטא הטבע? תשובת רבי פנחס היא שללא האדם, אין סיבת קיום לעולם. העולם הוא כמו חופה הבנויה מחפצים דוממים. אין חתן וכלה - אין צורך בחופה וכל כליה וקישוטיה. אם אין אדם, בהמה וחיה, אדמה וצמחים, למה לי? זו בדיוק תשובת ר' יהושע בן קרחה בגמרא סנהדרין בה פתחנו. תשובת רבי יודן, לעומת זאת, היא שהעולם חטא אף הוא. העולם החיצוני הוא הפדגוג של האדם! הוא שהקב"ה מסר לידי את האדם שיחנך אותו וילמדו לחיות כראוי. לא האדם יפתח את העולם וישמרהו ("לעבדה ולשומרה"), אלא הטבע, העולם הדומם הצומח והחי שסביב האדם, הוא שמופקד על חינוכו. ואם האדם, הבן, חטא והשחית את דרכו, האשמה היא (גם) בפדגוג - בעולם, ואין לו זכות קיום. שיטת רבי יודן חוזרת גם בבראשית רבה בפרשת נח, פרשה לא סימן ז: "הנני משחיתם את הארץ, ר' הונא ורבי ירמיה בשם רב כהנא בר מלכיה: אפילו ג' טפחים שהמחרישה שולטת בארץ נימוחו. משל לבן מלכים שהיה לו פדגוג, כל זמן שהיה סורח, היה פדגוג שלו נרדף. ולבן מלכים שהיה לו מניקה, כל זמן שהיה סורח, היתה מניקתו נרדף". והמדרש מסיים בתרגום אונקלוס על הפסוק (בנוסח קצת שונה מזה שבידינו): "הא אנא מחבל להון ומחבל לארעא עמהון".

¹⁰ בדין צרעת הבית, ראה דברינו [צרעת הבית](#) בפרשת מצורע.

¹¹ בעקבות האדמה שלקתה גם היא במבול: "אפילו ג' טפחים שהמחרישה שולטת בארץ נימוחו", גלשונו למקום אחר בו הארץ והדומם לוקים - צרעת הבית. אך כאן אין שום אשמה בארץ או חוסר טעם בקיומה משום שהאדם שבעבורו נבראה הארץ חטא. כאן, הכל בשביל או בגין האדם: בגין האדם שחטא ובשביל האדם שילמד לקח ויעשה תשובה. קללת האדמה השלישית, ואולי הראשונה, היא "ארורה האדמה בעבורך" בעקבות חטא עץ הדעת, עליה הרחבנו מעט בדברינו [אילני סרק ואילני מאכל](#) בט"ו בשבט. ראה מדרש בראשית רבה פרשה ה סימן ט: "שנו בשם ר' נתן: שלושה נכנסו לדין וארבעה יצאו מחויבים: אדם וחיה ונחש נכנסו לדין, ונתקלה הארץ עמהן, שנאמר: "ארורה האדמה בעבורך" (בראשית ג יז) ... ולמה נתקלה? ... ר' יהודה בן שלום אמר: שעברה על הציווי (שהוציאה עצי פרי שרק הפרי נאכל ולא העץ) ... ר' פנחס: למה נתקלה? אלא כאיש שאומר: ארורים הדדים שהניקו את זה". על פי ר' יהודה האדמה עצמה חטאה בדומה לבראשית רבה לעיל במשל הפדגוג. ור' פנחס נראה שהולך בשיטתו שבלי האדם, אין צורך לאדמה (לחופה ולכיליות) וכמו מסכת סנהדרין בה פתחנו לגבי הבהמה ובעלי החיים. נחזור אם כך אליהם ונראה גם את התיקון והבניה מחדש.

¹² מדרש זה שייך יותר לפרשת השבוע הבא (לך לך) שכן הוא דן במפגש בין אברהם למלכי צדק שהוא לפי מסורת האגדה שם בן נח. וכבר נגענו במפגש זה בדברינו [מפגשי אברהם עם תושבי הארץ אשר אראך](#) בפרשת לך לך. ולענייננו חשוב הקטע האמצעי של המדרש הדין בצדקה שעשו נח ובניו עם החיות. היות שהאדם הוא שגרם להשחתת החיות, הוא זה שפתח בעבירה - הוא זה שגם מתקן. ואברהם הולך צעד נוסף ומנסה לתקן את בני האדם עצמם, את המקור להשחתה בעולם.

אדם אחד וקבל על חברו. אמר: אדם זה מכר לי חורבה אחת ומצאתי בתוכה מטמון. זה שקנה אמר: חורבה קניתי, ממון לא קניתי. וזה שמכר אמר: חורבה וכל מה שבתוכה מכרתי. אמר לאחד מהם: יש לך בן זכר? אמר לו: הן. ואמר לאחר: יש לך בת נקבה? אמר לו הן. אמר להם: לכו והשיאו זו לזה ויהא הממון לשניהם. ראהו (מלך קציא לאלכסנדר מוקדון) יושב תמה. אמר לו: מה? לא דנתי יפה? אמר לו: הן. אמר לו: אילו היה אצלכם, איך הייתם דנים? א"ל: הורגים זה וזה והמלכות נוטלת ממון שניהם. אמר לו: מטר יורד אצלכם? אמר לו: הן. – שמש זורחת אצלכם? א"ל: הן. א"ל: יש אצלכם בהמה דקה? א"ל: הן. א"ל: תפח רוחו של אותו האיש! לא בזכותכם יורד המטר ולא בזכותכם זורחת השמש עליכם, אלא בזכות הבהמה, שכתוב: "אדם ובהמה תושיע ה'" - אדם בזכות בהמה תושיע ה'.¹³

רבי יהודה בר סימון פתר הפסוק בנח. אמר הקב"ה: צדקה שעשיתי עם נח בתיבה לא עשיתי עמו אלא עם הררי אל, שנאמר: "ותנח התיבה בחדש השביעי... על הרי אררט" (בראשית ח ד)¹⁴... וכשזכרתי אותך, לא אותו לבדו זכרתי, אלא אותו ולכל שיש עמו בתיבה. זהו שכתוב: "ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה וגו'".¹⁵

מדרש תנחומא (בובר) פרשת נח סימן ז

אדם עולה לספינה ועמו בהמה. ואם עמד סער ביס מה הם עושין? משליכין את הבהמה לים ומקיימין את האדם. לפי שאינן מרחמין על הבהמה כשם שמרחמין על האדם. אבל הקב"ה אינו כן, שכשם שהוא רחמן על האדם, כך מרחם על הבהמה. תדע לך שהוא כן, שבשעה שבקש הקב"ה לאבד עולמו בדור המבול בשעה שחטאו, שקל את האדם כנגד הבהמה, שנאמר: "ויאמר ה' אמתה... מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים" (בראשית ו ז). וכשבא להתרצות כשם שנתרצה לבני אדם וריחם עליהם, כך ריחם לבהמה. ממה שקראנו בענין: "ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה".¹⁶

מסכת תענית דף טז עמוד א

הזקן שבהן אומר לפניך דברי כיבושין... אחינו, לא שק ותענית גורמים אלא תשובה ומעשים טובים גורמים. שכן מצינו באנשי נינוה שלא נאמר בהם וירא האלהים את שקם ואת תעניתם, אלא וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה.¹⁷ "וינתכסו שקים האדם והבהמה", מאי הווי עבדי? - אסרא הבהמות לחוד ואת הוולדות לחוד, אמרו לפנינו: ריבוננו של עולם! אם אין אתה מרחם עלינו - אין אנו מרחמים על אלו.¹⁸

שבת שלום

מחלקי המים

¹³ בשני ימים בבריאה נאמר "כי טוב" באמצע היום. האחד ביום שלישי, תשלום ליום שני שלא נאמר בו כי טוב (רש"י בראשית א ז) והשני ביום שישי, לאחר השלמת בריאת החיות! ולאחר בריאת האדם לא נאמר "כי טוב". נאמר המשפט הכולל של סיכום הבריאה כולה: "וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד". האם משפט זה מכונן לאדם שהוא "סיכום הבריאה"? "אם זכה אדם אומרים לו אתה קדמת למלאכי השרת ואם לאו אומרים לו זבוב קדמך, יתוש קדמך, שלשול זה קדמך" (בראשית רבה ח א).

¹⁴ במדרשים רבים אחרים (בראשית רבה תחילת פרשה לג הנ"ל, ויקרא רבה כז א ועוד) "הררי אל" הוא ביטוי אלגורי לצדיקי הדור. אבל כאן הרים כפשוטו, הטבע הפיסי. הקב"ה נזכר בנח לא רק בזכות החיה, כפי שנראה בהמשך, אלא קודם כל בזכות הטבע הדומם. האדם ניצל בזכות הטבע הלא אנושי. בדיוק ההפך מהמדרש בו פתחנו.

¹⁵ ובמקבילה בויקרא רבה כז א הוא מסיים: "זהו שכתוב: אדם ובהמה תושיע ה' - אדם בזכות בהמה תושיע ה'. אמרו ישראל: רבש"ע, כאדם אנחנו, כבהמה תושיענו. לפי שאנו נמשכין אחריו כבהמה, זהו שכתוב: משכני אחריו נרוצה (שיר השירים א) ... אמר ר' יצחק: משפט אדם ומשפט בהמה שוין. משפט אדם: וביום השמיני ימול בשר ערלתו (ויקרא יב). משפט בהמה: ומיום השמיני והלאה ירצה וגו'". מדרש זה הוא על הפסוק בפרשת אמור: "ושור או כשב או עז אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד".

¹⁶ מדרש זה הולך בכיוון אחר של צעד בעלי חיים ושל רחמי הקב"ה על בעלי החיים בדומה לרחמיו על בני האדם. ההשוואה היא לא בחטא ובצד המוסרי בו פתחנו: "אם אדם חטא, בהמה במה חטאה", אלא ב"רחמיו על כל מעשיו". ראה בראשית רבה בפרשתנו (לג ג) בסיפור על ר' יהודה הנשיא והעגל שיצא להישחט. וראה גם מה שכתבנו בפרשת כי תצא תש"ס: [על מידות, גזירות וטעמי המצוות](#). ודווקא בפרשת נח הותר לאכול מן החי!

¹⁷ קטע זה לקוח מהמשנה במסכת תענית פרק ב משנה א, ראה שם.

¹⁸ אנשי נינוה השתמשו בהמות כטיעון כלפי שמיא בתפילתם. אם אין אתה מרחם עלינו, אף אנו לא נרחם עם בהמותינו שגועות בבכיה אמהות מול עגליהם. ורש"י על אתר מסביר את מעשיהם ודבריהם כך: "אם אין אתה מרחם כו' - כלומר: כשם שאתה אומר לרחם על אלו, דכתיב (תהלים קמה) ורחמיו על כל מעשיו - כן תרחם עלינו". וטטינוזלץ מוסיף: "אם אין אנו ראויים לרחמים - בעלי החיים לפחות ראויים לרחמים". ראה כמה פעמים מוזכרות הבהמות בספר יונה, כולל הפסוק האחרון! (ראה אגב גם ניתוק הפרות מעגליהם בהעלאת ארון הברית משדה פלישתים (שמואל א פרק ו)). מדרש זה על אנשי נינוה ובהמותיהם סוגר את שרשרת המדרשים שהבאנו ועומד בעימות ישיר מול המדרש במסכת סנהדרין ותנחומא בובר בהם פתחנו. במבול, הבהמה נמחתה עם האדם כי מי צריך בהמה אם אין אדם. אך בנינוה, הבהמה הצילה את האדם. אם אינך יכול להמית את הבהמה שהרי במה חטאה, אף את האדם לא תמית רק תסלח. אולי זו עוד סיבה לסירובו של יונה לשליחות.